

POGLAVLJE 16

TRANZICIJA I KRETANJE ZAPOSLENOSTI U JAVNOM I PRIVATNOM SEKTORU ¹

Sonja Đuričin ²

Abstrakt : Uzimajući u obzir proces tranzicije privrede Srbije i njegov uticaj na tržište radne snage u cilju istraživanja ispitana su kretanja zaposlenosti u javnom i privatnom sektoru. Tranzicija je značajno uticala na pad društvenog proizvoda, rast inflacije i tržište rada koje karakteriše visoka nezaposlenost, nisko učešće zaposlenosti u privatnom sektoru i nedovoljna mobilnost radne snage. Polazeći od privrednog rasta najvećim delom zasnovanog na stranim investicijama kroz privatizaciju društvenih i državnih preduzeća uz izostanak privredne aktivnosti koja bi generisala nova radna mesta, ukazano je na značaj jačanja privatnog sektora kao pokretačke snage tržišta rada. Poseban akcenat je na što efikasnijem korišćenju potencijala sektora malih i srednjih preduzeća i preduzetništva (MSPP) koji u cilju porasta zaposlenosti treba da bude zasnovan na znanju i inovativnosti. Isticanje značaja MSPP leži u njihovoj fleksibilnosti i adaptibilnosti na promenljive uslove poslovanja što ovom sektoru pruža mogućnost da čak i u uslovima globalne krize doprinese povećanju produktivnosti, rastu društvenog proizvoda i zapošljavanju radne snage.

Ključne reči: tranzicija, tržište rada, zaposlenost, javni sektor, privatni sektor, sektor malih i srednjih preduzeća i preduzetništva, razvojni potencijali

16.1. UVOD

Dubina ekonomskih reformi i strukturnih promena u privredi jedne zemlje najbolje se ogleda kroz stanje i kretanja na tržištu rada. Proces restrukturiranja i

---

¹ Rad je deo istraživačkog projekta pod šifrom 47009 (Evropske integracije i društveno-ekonomske promene privrede Srbije na putu ka EU) finansiran od strane Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

² Mr Sonja Đuričin, Institut ekonomskih nauka, sonja.djuricin@ien.bg.ac.rs

tranzicije doneo je ukidanje i smanjenje velikog broja radnih mesta u javnom sektoru dok se otvaranje novih radnih mesta u privatnom sektoru, u ovoj fazi tranzicije, još uvek ne odvija zadovoljavajućim tempom. Podsticanje sistema razvoja sektora MSPP predstavlja jedno od najznačajnijih dostignuća tranzicije domaće ekonomije, ali povećanje broja novoosnovanih i razvoj postojećih preduzeća u privatnom sektoru zahteva veću makroekonomsku stabilnost i podsticaj priliva stranih direktnih ulaganja (SDU – *Foreign Direct Investments - FDI*) kroz unapređenje poslovne klime.

U Srbiji se reforma starog sistema i kreiranje novog poslovnog ambijenta vezuje za formalno prihvatanje procesa privatizacije početkom devedesetih godina XX veka. Nakon više od dvadeset godina privatizacija nije privedena kraju, a na usporavanje samog procesa u velikoj meri uticali su ratni sukobi i uvođenje sankcija koji su doveli do pada privredne aktivnosti i pojavu hiperinflacije. Iz tih razloga, ozbiljnija ekonomska transformacija privrede iz planske u tržišno orijentisanu vezuje se za period nakon 2000. godine kada su posle dužeg vremenskog perioda zabeleženi dobri ali ne i održivi rezultati kako zbog još uvek nepotpunih i nedovoljno ukorenjenih izmena u makroekonomskoj politici tako i zbog uticaja efekata svetske ekonomske krize.

U daljem procesu tranzicije najpre se očekuje jačanje makroekonomske stabilnosti uz demonopolizaciju i razvoj tržišne slobode što bi za posledicu imalo jačanje sektora MSPP i produbljivanje tržišnih odnosa koji bi doprineli razvoju integralnih tržišta. Pregled makroekonomskih kretanja u procesu tranzicije uz ispitivanje njihovog uticaja na tržište radne snage i ispitivanje fleksibilnosti tržišta kroz zaposlenost u privatnom i javnom sektoru ima za cilj da ukaže na potrebu jačanja privatnog sektora, naročito MSPP, kao najvećeg generatora zaposlenosti i pokretača održivog razvoja.

16.2. UTICAJ TRANZICIJE NA TRŽIŠTE RADNE SNAGE U SRBIJI

Tranzicija u Srbiji, poput ostalih socijalističkih zemalja, uzrokovana je potrebom za novim poslovnim ambijentom koji je zahtevao radikalnu reformu sistema u cilju razvoja tržišne ekonomije za koju je karakteristična liberalizacija trgovine, finansijskih tokova i razvoj integralnog tržišta u čijoj osnovi je privatizacija. Ne uzimajući u obzir različita mišljenja o vremenskom određenju početka reforme sistema činjenica je da Srbija zaostaje u procesu tranzicije o čemu svedoči niska konkurentnost privrede sa usporenim tempom daljeg privrednog razvoja. Srbija se prema kretanju Indeksa globalne konkurentnosti (Izveštaj o MSPP, 2009, str. 4), od ukupno 133 zemlje, u 2009. godini nalazila na devedeset trećem mestu, dok je

još uvek nedovoljno razvijeni poslovni ambijent potvrđen i od strane Svetske banke u Izveštaju o poslovanju za 2010. godinu prema kome naša zemlja, od ukupno 183 zemlje, zauzima osamdeset osmu poziciju.

Reforma postojećeg sistema i razvijanje novog poslovnog ambijenta zahtevali su privatizaciju koja je u Srbiji formalno prihvaćena donošenjem Zakon o prometu i raspolaganju društvenim kapitalom³ početkom devedesetih godina XX veka. U cilju povećanja efikasnosti upravljanja preduzećima počeci privatizacije u Srbiji ogledali su se u dokapitalizaciji sa popustima na račun društvenog kapitala pri čemu je odredbom propisana isplata rasta zarada zaposlenih isključivo u akcijama. Akcionarstvo zaposlenih je predstavljao najbezbolniji oblik privatizacije preduzeća koja su funkcionisala u samoupravnom sistemu jer je nastojao da smanji otpor radnika i menadžera koji su imali interesa da i dalje upravljaju preduzećem. Pored manjkavosti ovakvog načina privatizacije koja se ogledala u nedovoljnim prilivu investicija i odsustvu mogućnosti restrukturiranja preduzeća u kojima zaposleni imaju interes da sprovedu kontrolu, tokom 1990. godine 1.200 preduzeća prešlo je u status mešovitih.

U cilju otklanjanja slabosti postojećeg modela privatizacije u Srbiji je 1991. godine donet Zakon o uslovima i postupku pretvaranja društvene svojine u druge oblike svojine⁴ koji je, nametnuvši oštrije procedure, za posledicu imao usporavanje procesa privatizacije. U odnosu na prethodni proces privatizacije novim zakonom je limitiran iznos kapitala, do 50%, koji se mogao privatizovati uz popust koji je takođe korigovan sa 30% na 20%. Osnivanjem Agencije za privatizaciju sam proces je stavljen pod nadzor države koja je ograničila mogućnost privatizovanja preduzeća iz određenih sektora. Privatizacija je usporena i ratnim sukobima na prostorima bivše SFRJ koji su rezultirali raspadom jugoslovenskog tržišta i uvođenjem sankcija prema SR Jugoslaviji 1992. godine što je uticalo na pad privredne aktivnosti i pojavu hiperinflacije u 1993. godini. U periodu hiperinflacije došlo je do privatizacije velikog broja preduzeća. Izvršena privatizacija u tom periodu je nakon donošenja Zakona o revalorizaciji poništena, te do 1997. godine, ukoliko se izuzme činjenica da je iz velikog broja društvenih preduzeća neformalnim putem kapital prešao u privatnu svojinu, u Srbiji nije bilo značajnih privatizacija. Republička agencija za privatizaciju izvršila je reviziju prava 680 000 akcionara, tako da je posle revalorizacije udeo akcionarskog kapitala u ukupnom kapitalu sa 43% smanjen na 2,91% (Đorđević, 2009. str. 7).

---

³ Službeni list SFRJ, 84/89 i 46/90

⁴ Službeni glasnik RS 48/91

Novi Zakon o svojinskoj transformaciji⁵ iz 1997. godine i dalje je podržavao neobaveznu privatizaciju što je za posledicu imalo realizaciju osamnaest od ukupno 350 započelih privatizacija iako su donete nove mere putem kojih je vraćen popust za zaposlene i kojima je omogućeno da zaposleni u državnom i društvenom sektoru i osigurani seljaci imaju pravo na besplatne akcije. Do 2000. godine jedino veliko preduzeće koje se privatizovalo bilo je Telekom kod kojeg je 49% vlasništva prešlo u ruke stranih partnera.

O usporenom procesu privatizacije, iako je konstatovan blagi rast sa 19,2% u 1997⁶ na 23,9% u 2000. godini, svedoči i dalje nisko učešće zaposlenosti u privatnom sektoru. Za period do 2000. godine karakteristično je zakonom zabranjeno otpuštanje radnika (Krstić, Stojanović, 2001. str. 18) te su državna i društvena preduzeća iako u velikom broju slučajeva uništena i nerentabilna bila primorana da posluju sa viškom radnika. Kako se nivo zaposlenosti nije prilagođavao opadajućem nivou aktivnosti, preduzeća se nisu prilagođavala uslovima na tržištu te je došlo do pada vrednosti zarada i povećanja broja penzionisanih i radnika na plaćenom odsustvu. Takvi uslovi podstakli su širenje sive ekonomije na kategoriju zaposlenih koji su imali obezbeđeno potpuno zdravstveno i socijalno osiguranje u formalnom sektoru, te su mogli prihvatiti i znatno manje zarade u neformalnom sektoru, vršeći tako pritisak na dole na visinu zarada na neformalnom tržištu rada (Krstić, Stojanović, 2001. str. 19).

Tabela 1. Odnos ponude rada i tražnje za radom u periodu 1989-2000. (000)

	'89	'90	'91	'92	'93	'94	'95	'96	'97	'98	'99	'00
Slobodna radna mesta	36	27	23	19	14	17	22	26	31	34	30	34
Nezaposlena lica	561	615	656	683	676	668	716	759	750	769	684	722
Zasnivanje radnog odnosa	24	19	21	15	11	13	19	22	23	25	24	27

Izvor: Prema podacima RZS, Statistički godišnjaci više godina

U celokupnom periodu bila je izražena neusklađenost između veoma visoke tražnje za radom i niske ponude rada. Niska ponuda rada posledica je velikog pada ekonomske aktivnosti, pošto se BDP⁷ u 1999. u odnosu na 1998. godinu samnjio za 22,80%, dok je u 2000. godini došlo do blagog rasta istog u odnosu na prethodnu godinu za 5,7% (RTS, Statistički godišnjak Srbije 2002, str. 118) i

⁵ Službeni glasnik RS 32/97

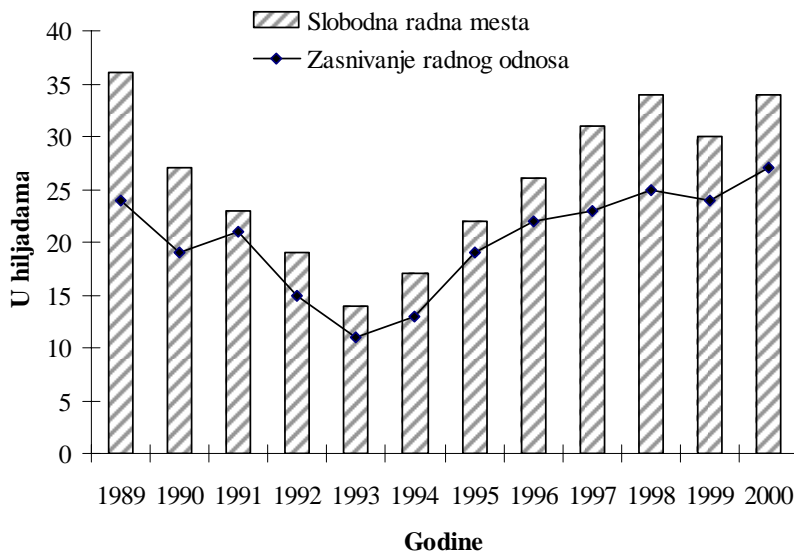
⁶ Od 1997. godine po prvi put su raspoloživi podaci o zaposlenosti u malim preduzećima

⁷ U milionima dinara u cenama iz 1994. godine

nedovoljnog priliva stranih direktnih investicija, koje su u periodu 1997-1999. godine ostvarene u neto iznosu od 654, odnosno 101 i 105 miliona eura (NBS, Platni bilans Republike Srbije, 1997-2006., str. 1) dok se velika ponuda rada javila kao rezultat rasta nezaposlenosti i velikog broja raseljenih lica naročito u poslednjim godinama posmatranog perioda.

Uprkos velikom broju nezaposlenih lica, zasnivanje radnog odnosa je bilo niže od ukupnog broja slobodnih radnih mesta koja su ostajala nepopunjena, a u prilog tome govori činjenica da kvalifikaciona struktura nezaposlenih nije odgovarala kvalifikacionoj strukturi tražnje za radom.

Grafikon 1. Slobodna radna mesta i zasnivanje radnog odnosa 1989-2000.

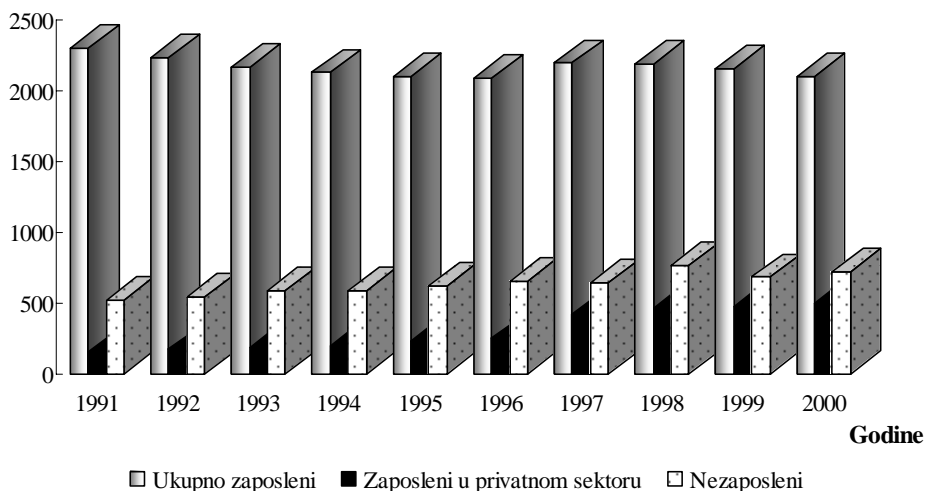

Izvor: Prema podacima RZS, Statistički godišnjaci više godina

U periodu 1991-2000. godine⁸ zabeležen je pad ukupne zaposlenosti i rast nezaposlenosti. Rast zaposlenosti u privatnom sektoru je bio evidentan ali ne i dovoljan da nadoknadi pad zaposlenosti u javnom sektoru.

⁸ Od 1998. godine Republički zavod za statistiku obrađuje samo podatke za Republiku Srbiju. Nisu obuhvaćeni podaci za Kosovo i Metohiju

Grafikon 2. – Kretanje zaposlenosti u periodu 1999-2000. godina

Izvor: Prema podacima RZS, Statistički godišnjaci više godina

Izlazak iz izolacije i liberalizacija trgovine omogućili su uključivanje zemlje u međunarodne robne i finansijske tokove i značili su završetak perioda opšte nestabilnosti. U periodu oktobar 2000- januar 2001. godine metodom insajderske privatizacije transformisano je negde oko 700 preduzeća (Đorđević, 2009. str 2). Sredinom 2001. godine, donet je Zakon o privatizaciji⁹ kojim je propisan novi model privatizacije putem direktne prodaje 70% kapitala po principu tendera za velika i aukcije za mala preduzeća sa ciljem da se privuče što više stranog kapitala. Međutim, iako evidentno veći nego u periodu pre liberalizacije, priliv značajnijeg iznosa stranih direktnih ulaganja je izostao. Naime, u 2000. i 2001. godini u Srbiji su ostvarene strane direktne investicije u iznosu od 54 miliona eura, odnosno 184 miliona eura (NBS, Platni bilans Republike Srbije, 1997-2006., str. 1). Sredinom 2002. godine izmenama Zakona o preduzećima, donošenjem Uredbe o proceni vrednosti i aukcijskoj privatizaciji i potpisivanjem Protokola o saradnji u finansiranju privatizacije omogućeno je umanjivanje vrednosti kapitala neprivatizovanih preduzeća, a sve u cilju podsticanja većeg priliva svežeg kapitala.

U periodu od 2002-2009. godine privatizovano je ukupno 2.337 preduzeća pri čemu je ostvaren prihod od 2.716,9 miliona eura, ugovoreno je 1.375,6 miliona eura za investicije i 276,7 miliona eura za socijalne programe. Broj zaposlenih u

⁹ Službeni glasnik RS 38/2001, 18/2003, 45/2005

privatizovanim preduzećima je iznosio 336.624 radnika, a uzimajući u obzir činjenicu da je Agencija za privatizaciju u postupku kontrole raskinula ugovore sa oko 25% do tada privatizovanih preduzeća, najčešće zbog neispunjavanja nekih od delova ugovora, postavlja se pitanje kakve je to efekte imalo na tržište rada.

Tabela 2. Rezultati privatizacije preduzeća 2002-2009. godine u Srbiji

		2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	I-IX 2009	Σ
Broj prodatih preduzeća	T	11	16	7	12	26	16	15	7	110
	A	153	515	188	163	168	225	204	62	1.678
	TK	48	106	42	130	76	74	50	23	549
	Σ	212	637	237	305	270	315	269	92	2.337
Broj zaposlenih	T	11.719	13.966	9.811	7.758	16.044	13.895	8.050	2.963	84.206
	A	10.994	42.778	18.438	18.827	17.976	19.980	7.077	2.880	138.950
	TK	14.802	20.079	11.101	32.157	12.072	12.526	8.089	2.642	113.468
	Σ	37.515	76.823	39.350	58.742	46.092	46.401	23.216	8.485	336.624
u mil. eura										
Prihodi od prodaje	T	200,7	594,8	11,2	96,4	81,6	81,8	51,2	31,5	1.149,2
	A	35,6	177,3	91,7	154,3	117,7	262,1	163,0	43,7	1.045,4
	TK	83,0	67,7	51,9	124,7	67,7	71,2	50,7	5,4	522,3
	Σ	319,3	839,8	154,8	375,4	267,0	415,1	264,9	80,6	2.716,9
Investicije	T	303,2	271,1	66,1	70,0	263,5	85,1	55,3	31,5	1.145,8
	A	11,1	48,7	34,0	31,1	36,9	40,4	10,4	11,3	223,9
	TK	5,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,9
	Σ	320,2	319,8	100,1	101,1	300,4	125,5	65,7	42,8	1.375,6
Socijalni program	T	145,8	128,3	2,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	276,7
	A	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	TK	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	Σ	145,8	128,3	2,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	276,7

T- tender, A- aukcija, TK- tržište kapital

Izvor: Bilten javnih finansija, novembar 2009.

Prekid kontinuiranog procesa poslovanja privatizovanih preduzeća imalo je za posledicu izostajanje isplata zarada zaposlenima koji su suočeni sa malom tražnjom za radom i velikom ponudom radne snage ostajali u najvećem broju slučajeva bez posla o čemu svedoči i rast stope nezaposlenosti sa 13,3% u 2002. na 20,9% u 2006. godini kada je zabeležen njen najviši iznos.

U periodu od 2005-2008. godine (videti tabelu 4), zabeležen je najveći pad nezaposlenosti sa 20,8% na 13,6% ali se ovakav trend ne može oceniti kao pozitivan iz razloga što smanjenje stope nezaposlenosti nije značilo samo upošljavanje nezaposlene radne snage nego se velikim delom odnosilo i na njihov

prelazak u kategoriju neaktivnih lica. Takođe, u posmatranom periodu opada ekonomska aktivnost te se uzroci smanjenja stope nezaposlenosti u ovom periodu ne mogu pripisati realnom rastu BDP-a. Prema Anketi o radnoj snazi, (RZS, oktobar 2010. godine), stopa aktivnosti je iznosila 46,7%, stopa neaktivnosti 53,3%, dok su stopa zaposlenosti i nezaposlenosti iznosile 37,7%, odnosno 19,2%. U strukturi stope nezaposlenosti najveće učešće sa 25,8% ima neškolorano stanovništvo, zatim slede lica sa srednjom školom i niskim obrazovnim nivoom sa po 22,9%, odnosno 17,8%, dok lica sa visokim obrazovanjem učestvuju sa 13,3%. Poražavajuća je činjenica da u ukupnoj nezaposlenosti stanovništvo uzrasta od 25-34 godine zauzima najveće učešće od 27,5%, ukoliko se izuzme učešće stanovništva uzrasta 15-24 godine koja su ili maloletna i/ili se nalaze u procesu školovanja i usavršavanja i koja u nezaposlenosti učestvuju sa 41,6%. Struktura neaktivnog stanovništva pokazuje da visokoobrazovana lica imaju učešće od čak 9,2%, od čega se 7,2% odnosi na starosnu strukturu 25-34. godine i 6,8% na starosnu strukturu 35-44 godine.

Tabela 3. Odnos ponude rada i tražnje za radom u periodu 2001-2009. godine (000)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Slobodna radna mesta	45	39	43	42	50	59	63	66	43
Nezaposlena lica	769	843	947	860	888	913	850	756	747
Zasnivanje radnog odnosa	33	32	36	37	45	53	58	61	54

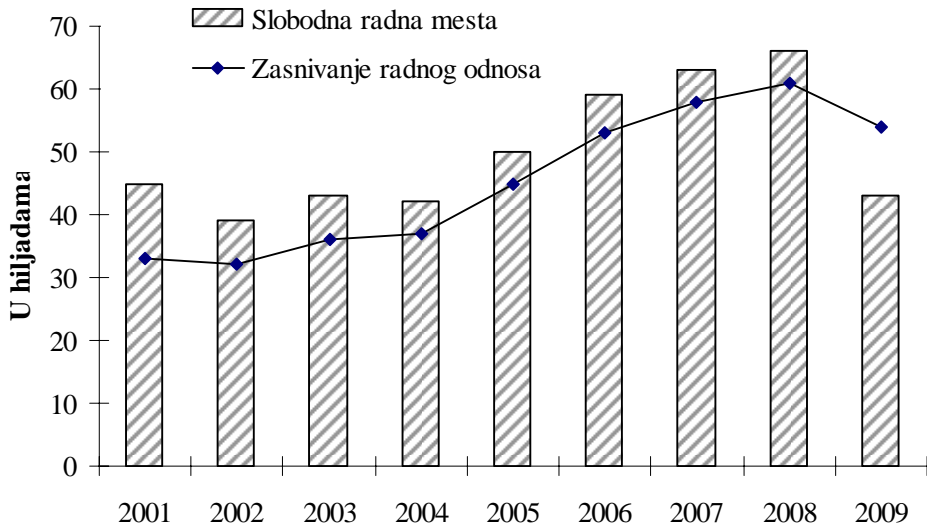
Izvor: Prema podacima RZS, Statistički godišnjaci više godina

Kao i u periodu 1989-2000. godine i za period 2001-2009. godine je karakteristična velika tražnja za radom i mala ponuda rada sa ipak povećanim procentom zasnivanja radnog odnosa. Međutim, od 2009. godine odnos slobodnih radnih mesta i broja zasnovanih radnih odnosa treba posmatrati s rezervom s obzirom da je stupanjem na snagu Zakona o zapošljavanju i osiguranju u slučaju nezaposlenosti¹⁰ propisano da poslodavac koji ima upražnjeno radno mesto nije u obavezi da Nacionalnoj službi prijavi radno mesto, ukoliko unapred zna lice koje će zaposliti ili ne želi da mu Nacionalna služba posreduje pri zapošljavanju.

¹⁰ Službeni glasnik RS 36/2009. Tehničke mogućnosti za primenu ovog zakona stekle su se u avgustu 2009. godine

Grafikon 3. Slobodna radna mesta i zasnivanje radnog odnosa 2001-2009. godine

Izvor: Prema podacima RZS, Statistički godišnjaci više godina

Pogrešni koraci i dužina trajanja privatizacije prouzrokovali su nizak nivo privredne aktivnosti i rast inflatornog pritiska. Monetarna politika nije bila u stanju da suzbije inflaciju u zemlji sa niskim nivoom produktivnosti i visokim nivoom budžetskog deficita (Vukotić-Cotič, Stošić, 2009, str. 32). Nepostojanje jasne vizije o razvoju sistema uslovalo je slab razvoj mehanizma tržišne privrede i odsustvo izgradnje potrebne infrastrukture, dok su gubitak srednje klase i jačanje moći pojedinaca uz ograničene mogućnosti aktiviranja preuzetih preduzeća uticali na gubitak preduzetničkog duha.

Smanjenje deficita robne razmene u 2009. u odnosu na 2008. godinu za 3.506 mil eura svakako predstavlja pozitivan trend pri čemu je u cilju rasta konkurentnosti privrede neophodno intenzivnije sniženje deficita robne razmene naročito posmatrano u odnosu na rast spoljnog duga. Praćenje realnog rasta BDP-a i stope inflacije ukazuje na nestabilan karakter procesa tranzicije što se ogleda i kroz stanje i kretanje na tržištu rada.

Privatizacija koja je za posledicu imala izostanak privredne aktivnosti koja bi generisala nova radna mesta uslovala je tržište rada za koje je karakteristična visoka nezaposlenost, nisko učešće zaposlenosti u privatnom sektoru i nedovoljna mobilnost radne snage. U tom smislu, treba nastojati privlačenju stranih direktnih investicija u cilju osnivanja novih i dokapitalizacije postojećih preduzeća kako bi

se u značajnoj meri doprinelo smanjenju stope nezaposlenosti, odnosno poboljšanju uslova na tržištu rada i kapitala.

Tabela 4. Pokazatelji osnovnih privrednih kretanja u Srbiji u periodu 2002-2009. godine

Pokazatelji	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Realni rast BDP-a (%)	3,9	2,4	8,3	5,6	5,2	6,9	5,5	-3,1
Strane direktne invest. neto u mil. eura	500	1.194	774	1.250	3.323	1.821	1.824	1.402
Devizne rezerve NBS u mil. eura	2.208	2.854	3.131	4.952	9.041	9.660	8.190	10.602
Spoljni dug u mil. eura	9.402	9.678	9.466	12.196	14.182	17.139	21.088	22.487
Deficit robne razmene u mil. eura	3.755,1	4.144,3	5.791,7	4.831,0	5.360,1	7.519,1	9.049,2	5.543,2
Stopa rasta cena na malo (%)	19,5	11,7	10,1	16,5	12,7	6,8	10,9	10,1
Vrednost eura u odnosu na dinar	61,52	68,31	78,89	85,50	79,00	79,24	88,60	95,89
Zaposlenost – stope								
Aktivnost	56,1	55,7	55,5	53,5	51,0	51,0	51,5	49,1
Zaposlenost	48,6	47,6	45,2	42,3	40,4	41,8	44,4	41,2
Nezaposlenost	13,3	14,6	18,5	20,8	20,9	18,1	13,6	16,1

Izvor: Prema podacima NBS, Ministarstvo finansija i RZS, Anketa o radnoj snazi 2009.

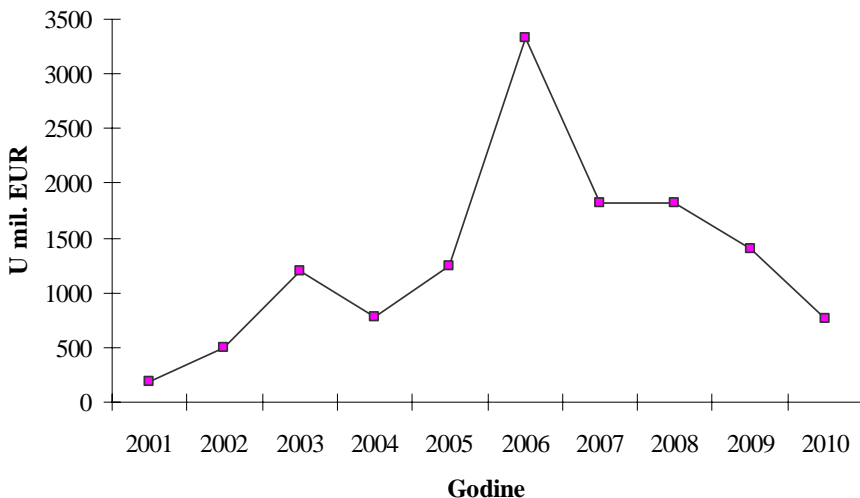
Tokom devet godina priliv po osnovu stranih direktnih ulaganja (SDU) kumulativno je premašio nivo od 15 mlrd eura, od čega je u poslednjih pet godina privučeno 12 mlrd eura. Ipak, za period od 2008-2010. godine karakterističan je opadajući trend kretanja SDU. Izrazito visok nivo investicija u 2006. godini posledica je ulaganja Telenora nakon čega je zabeležen njihov konstantan pad što nije umanjilo atraktivnost Srbije kao investicione destinacije.¹¹ Prema podacima za prva tri kvartala 2010. godine, posmatrano po granama delatnosti¹², priliv SDU je prilično neravnomeran. Najveći priliv SDU u iznosu od 232 miliona eura ostvaren je u prerađivačkoj industriji, dok se na drugom mestu sa 216 miliona

¹¹ Prema podacima *PricewaterhouseCoopers* Srbija među zemljama u razvoju zauzima treće mesto po atraktivnosti ulaganja u proizvodnju i sedmo mesto po atraktivnosti ulaganja u uslužni sektor.¹¹

¹² Uključeni robni i novčani tokovi

eura nalazi sektor finansijskog posredovanja. Na trećem mestu je trgovina na veliko i malo sa 140 miliona eura, dok se na četvrtom i petom mestu nalaze poslovi sa nekretninama i iznajmljivanjem (104 miliona eura), odnosno, saobraćaj (65 miliona eura). Poljoprivreda kao jedna od najvećih potencijala ostvarila je nizak priliv SDU u vrednosti od 8 miliona eura što može imati negativne implikacije po zaposlenost s obzirom na činjenicu da je ova grana delatnosti u 2010. godini sa ukupnim učešćem u zaposlenosti od 21,9% bila najdominantnija. Visok priliv SDU u prerađivačkoj industriji bi trebao da doprinese rastu zaposlenosti koja je u 2010. godini u ovom sektoru iznosila 17,1%. Po istom osnovu se očekuje i rast zaposlenosti u finansijskoj delatnosti i poslovima sa nekretninama kod kojih je zabeleženo učešće u ukupnoj zaposlenosti od svega 1,9%, odnosno 0,2%. Srbija treba da iskoristi kvalifikovanu radnu snagu, povoljne poreske stope i da istraje u rešavanju postojećih barijera koje se tiču nedovoljno razvijene infrastrukture, administrativnih barijera, korupcije, političkog rizika, loše likvidnosti i profitabilnosti, limitirane domaće potrošnje, odliva stručnih kadrova pri čemu treba imati u vidu da rast inflacije, nestabilnost kursa i pravna nesigurnost dovode do negativne selekcije investitora.

Grafikon 4. Neto priliv stranih direktnih ulaganja u Srbiji period 2002-2010. godine

Izvor: Prema podacima NBS, Osnovni indikatori makroekonomskih kretanja, 2010.

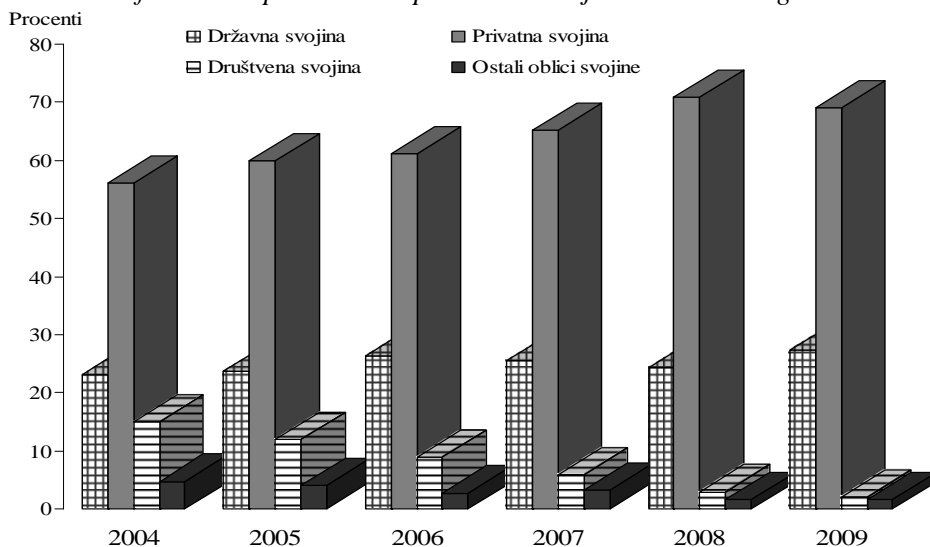
Ne treba zaboraviti da privatizacija predstavlja samo tek prvi korak (inicijalnu kapislu) na dugom putu reformi koji treba da omogući unapređenje ukupne konkurentnosti i kvaliteta privređivanja preduzeća (Stošić, Brnjas, Dedeić, 2010. str. 78). Harmonizacija srpskog zakonodavstva sa pravnim okvirom, restrukturiranja preduzeća i reforma javnog sektora neophodni su u cilju poboljšanja

makro ekonomskih rezultata i nastavka procesa pridruživanja, dok jačanje domaće valute, izvoza i ulaganje napora u izgradnju finansijskih tržišta vode stabilnijem makro ekonomskom ambijentu i jačanju tržišne ekonomije koja bi pružila uslove za razvoj sektora MSPP koji generiše najveći broj zaposlenih.

16.3. KRETANJE ZAPOSLENOSTI U JAVNOM I PRIVATNOM SEKTORU

Niska produktivnost i odsustvo povezanosti rezultata i vrednovanja rada, u socijalističkom društvenom uređenju, uslovili su neefikasno tržišno poslovanje. Iz tih razloga, proces tranzicije je imao za zadatak da iznedri vlasničko upravljanje i stvori preduzetnički duh poslovanja. Nakon 2001. godine privatizovan je veliki broj preduzeća što je doprinelo promeni vlasničke strukture srpske privrede ali ne i izgradnji stabilnog privrednog okruženja.

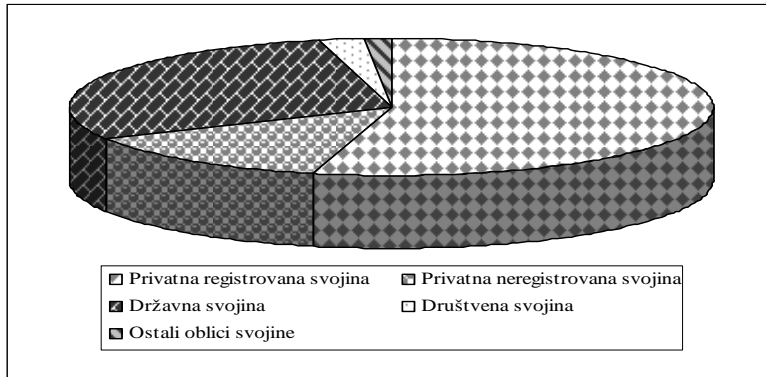
Grafikon 5. Zaposlena lica po sektoru svojine 2004-2009. godine

Izvor: Prema podacima RZS, Statistički godišnjaci više godina

Posmatrano po godinama u periodu 2004-2009. godine zaposlenost u privatnom sektoru u Republici Srbiji je porasla za 13%. U isto vreme, rast zaposlenosti je zabeležen i u preduzećima državne svojine i to za 4,1%, dok je u preduzećima društvene i ostalih oblika svojine evidentiran pad zaposlenosti u iznosu od 13%, odnosno 3,1%.

Grafikon 6. Zaposlenost po sektoru svojine u 2010. godini

Izvor: Prema podacima RZS, Anкета o radnoj snazi 2010.

U 2010. godini svega 53,9% zaposlenosti je registrovano u privatnoj svojini što znači da je skoro jedna polovina zaposlenih van privatnog sektora. Pored 13,2% zaposlenih u neregistrovanoj privatnoj svojini, ostatak zaposlenih je još uvek u preduzećima državne (29,3%), društvene (2,1%) i ostalih oblika svojine (1,5%).

Tabela 5. Struktura zaposlenosti po granama delatnosti (%)

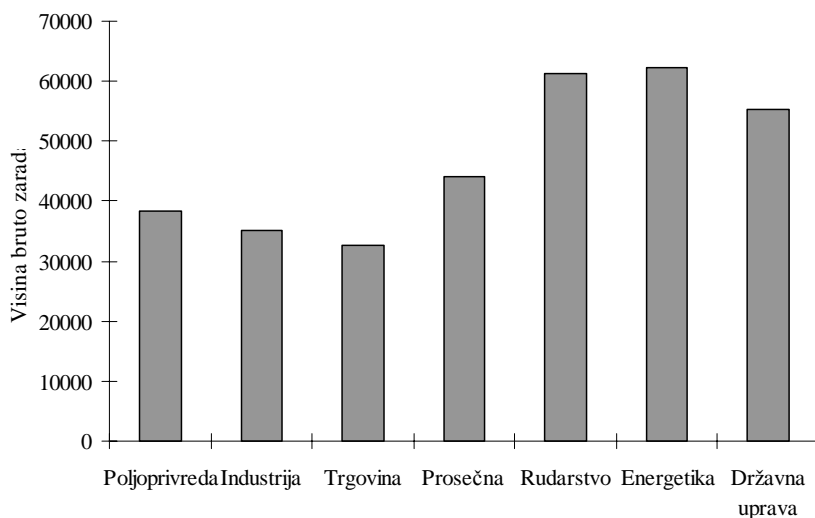
Grana delatnosti	2007	2008	2009
Poljoprivreda, šumarstvo i vodoprivreda	3,77	3,40	3,23
Ribarstvo	0,07	0,07	0,07
Vađenje ruda i kamena	1,64	1,63	1,60
Prerađivačka industrija	27,35	25,93	24,30
Proizvodnja električne energije, gasa i vode	3,14	3,21	3,29
Građevinarstvo	5,78	5,78	5,65
Trgovina na veliko i malo, popravka	13,69	13,97	13,82
Hoteli i restorani	1,70	1,66	1,61
Saobraćaj, skladištenje i veze	7,61	7,59	7,64
Finansijsko posredovanje	2,14	2,29	2,63
Poslovi sa nekretninama, iznajmljivanje	4,65	5,23	5,71
Državna uprava i socijalno osiguranje	4,79	4,86	5,10
Obrazovanje	9,03	9,31	9,65
Zdravstveni i socijalni rad	10,96	11,24	11,62
Druge komunalne, društvene i lične usluge	3,68	3,83	4,08
Ukupno Republika Srbija	100,00	100,00	100,00

Izvor: RZS, Statistički godišnjak 2010.

Pod uticajem efekata svetske ekonomske krize broj zaposlenih se znatno smanjio u odnosu na 2008. godinu pri čemu je, posmatrano po granama delatnosti, pad zaposlenosti evidentiran u poljoprivredi, trgovini, prerađivačkoj industriji, građevinarstvu, dok je u energetici, državnoj upravi i socijalnom osiguranju, zdravstvu i obrazovanju evidentiran blagi rast zaposlenosti čime je potvrđena sigurnost posla u javnom u odnosu na privatni sektor.

Atraktivnost zasnivanja radnog odnosa u javnom u odnosu na privatni sektor ogleda se i u visini zarada. Prosečna vrednost bruto zarada u 2009. godini je iznosila 44.147 dinara pri čemu su zarade koje se kreću ispod proseka zabeležene u poljoprivredi (38.421), industriji (35.166), trgovini (32.746) i ostalim granama koje su potpuno ili u najvećoj meri privatizovane. Prema sektorskom rasporedu MSPP najviše dominiraju u trgovini, prerađivačkoj industriji, poslovima sa nekretninama i iznajmljivanjem i građevinarstvu u kojima je u 2009. godini registrovano 73,3% preduzeća i 77,4% zaposlenih ovog sektora (Izveštaj o MSPP 2009. str 18).

Grafikon 7. Kretanje zarada po delatnostima

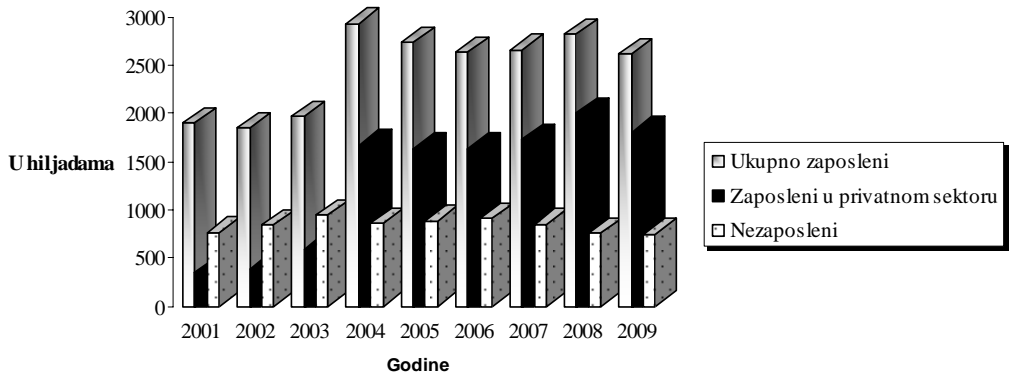

Izvor: RZS, Statistički godišnjak 2010

S druge strane, zarade iznad proseka su ostvarene u državnoj upravi (55.363), rudarstvu (61.226) i energetici (62.227), odnosno granama koje u najvećoj meri nisu privatizovane i čiji su nosioci uglavnom državna preduzeća. O nedovoljnoj jačini privatnog sektora, za koji je još uvek karakteristična niska štednja, svedoči i pad vrednosti zarada u 2009. u odnosu na 2008. godinu. Dok je u rudarstvu, energetici i državnoj upravi došlo do rasta zarada za 9,65%, 7,49%, odnosno 2% u

trgovini, ugostiteljstvu i industriji su se zarade smanjile u 2009. u odnosu na 2008. godinu za 22,71%, 17,66%, odnosno 3,76%. Izuzetak je jedino poljoprivređa u kojoj je u ovom periodu zabeležen rast prosečne vrednosti zarada za 3,28%.

Grafikon 8. Kretanje zaposlenosti u periodu 2001-2009. godine

Izvor: Prema podacima RZS

U odnosu na stanje do 2000. godine, evidentan je rast zaposlenosti u privatnom sektoru u periodu 2001-2009. godine, ali rast privatnog sektora, pre svega malih i srednjih preduzeća, još uvek nije dovoljno dinamičan da bi generisao povećanu tražnju za radom. Iz tih razloga, smanjenje pritiska na budžetski deficit, povećanje fleksibilnosti radne snage, razvoj tržišne privrede i rast njene konkurentnosti zahteva dalji razvoj privatnog sektora koji je izvesan s obzirom na kretanje SDU i njihovu zastupljenost u prerađivačkoj industriji, finansijskom posredovanju i trgovini. Stabilan privatni sektor bi povećao tražnju za radnom snagom koja bi rastom i razvojem istog nadmašila smanjenje zaposlenosti u javnom i društvenom sektoru čime bi se ukupna nezaposlenost smanjila na dugi rok.

16.4. EFIKASNJE KORIŠĆENJE POTENCIJALA MSPP U CILJU RASTA ZAPOSLENOSTI

Fleksibilnost, adaptibilnost i mogućnost da stimulišu preduzetnički duh ističu ulogu malih i srednjih preduzeća u sprovođenju strukturnih reformi i doprinosu ekonomskog razvoja naročito putem oživljavanja privredne aktivnosti i otvaranjem novih radnih mesta, dok jačanje sektora MSPP značajno doprinosi formiranju integralnih tržišta i vodi demonopolizaciji i produbljivanju tržišnih odnosa.

Proces tranzicije u mnogome je doprineo izgradnji potrebne zakonske infrastrukture i efikasnom sprovođenju politike podsticanja razvoja MSPP koja je zasno-

vana na principima Evropske povelje o malim i srednjim preduzećima. Ocena efikasnosti izgradnje sistema podsticanja razvoja MSPP sa indeksom 3,3¹³ u 2009. godini ukazuje da je Srbija prešla polovinu potrebnog puta u izgradnji sistema podsticaja razvoja MSPP u odnosu na onaj stepen efikasnosti koji treba da postigne u trenutku pristupanja EU. Po svim pokazateljima sektor MSPP je postao značajan segment privrede Republike Srbije zbog čega treba raditi na njegovom daljem jačanju u cilju izgradnje pokretača razvoja nacionalne ekonomije.

Prema podacima Izveštaja o MSPP za 2009. godinu, sektor malih i srednjih preduzeća i preduzetništva je učestvovao sa 33% u BDP Republike, sa 42,3% u ukupnoj zaposlenosti i ostvario 49,2% izvoza i 58% uvoza. Efekti ekonomske krize uticali su na smanjenjem broja zaposlenih u MSPP sa najvećim posledicama na mikro preduzeća kod kojih se zaposlenost smanjila za 8,1%, dok je u srednjim i malim preduzećima došlo do pada zaposlenosti za 7,1% odnosno, 6,2% čime je prekinut trend kontinuiranog otvaranja novih radnih mesta i doprinos smanjenju ukupne nezaposlenosti u zemlji.

Tabela 6. Broj i struktura zaposlenih u nefinansijskom sektoru u 2009. godini (000)

	Σ	%	Mikro	%	Mala	%	Srednja	%	Velika	%
Σ	1.049	100,00	153	14,59	201	19,16	259	24,71	436	41,54

Izvor: Izveštaj o poslovanju MSPP 2009

U periodu 2004-2008. godine u sektoru MSPP došlo je do rasta zaposlenosti za 24,9% (187.419 radnika), dok je u velikim preduzećima evidentiran pad zaposlenosti za 26,3% (163.620 radnika) (Izveštaj o MSPP 2009. str. 17.) U 2009. godini sektor MSPP je generisao 58,46% zaposlenih dok je u velikim preduzećima bilo zaposleno 41,54% lica. U MSPP sektoru najveći procenat zaposlenih od 24,71% zabeležen je u srednjim preduzećima, zatim slede mala i mikro preduzeća sa 19,16%, odnosno 14,59% zaposlenih.¹⁴ Srednja preduzeća su u 2009. godini učestvovala u strukturi MSPP svega 2,78%, mala preduzeća

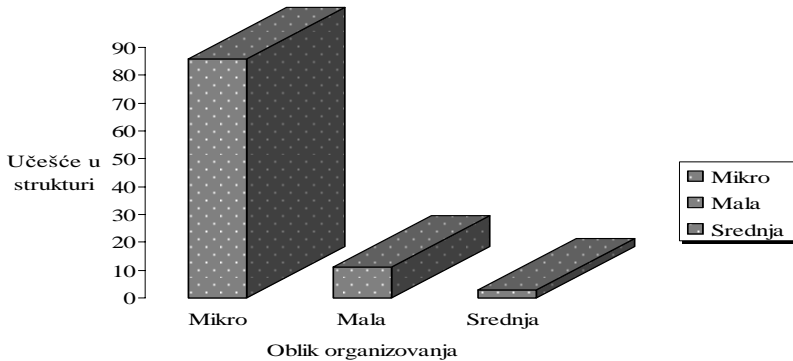
¹³ Evropska povelja podsticaja razvoja MSPP pokriva deset oblasti politike razvoja koristeći skalu od 1 do 5 gde indeks 5 ukazuje na nivo političke inicijative koji se primenjuje u EU.

¹⁴ U poređenju sa prosekom EU Srbija ne zaostaje mnogo u broju zaposlenih u sektoru MSPP ali je po pitanju iznosa profita po zaposlenom daleko ispod proseka. Profit po zaposlenom u EU u proseku iznosi 10,9 eura, dok je u Srbiji u 2008, odnosno 2009. godini iznosio 4,2, odnosno 3,6 eura.

11,15%, dok su najveće učešće od 86,07% imala mikro preduzeća koja u najmanjem procentu učestvuju u generisanju zaposlenih. Podrška razvoju srednjih preduzeća u mnogome bi doprinela smanjenju broja nezaposlenih i razvoju MSPP sektora zbog čega je neophodno raditi na povećanju njihovog učešće u ukupnoj strukturi MSPP.

Grafikon 9. Struktura preduzeća u MSPP sektoru

Izvor: Prema podacima Izveštaj o MSPP 2009.

Neto efekat broja osnovanih i ugašenih preduzeća iz godine u godinu je sve slabiji. Tako je u 2006. godini na svako ugašeno osnovano skoro osam novih preduzeća dok se taj odnos u 2009. godini smanjio na samo tri nova preduzeća.

Kada je u pitanju nivo obrazovanja zaposlenih u sektoru MSPP, posmatrano po delatnostima u kojima je njihova koncentracija najveća, evidentirano je da su zaposleni visokog obrazovnog nivoa sa 11,1% najzastupljeniji u prerađivačkoj industriji koja zapošljava isto toliko lica sa niskim obrazovnim nivoom i 22% lica srednje stručne spreme. U trgovini je sa 18,6% najzastupljenija zaposlenost lica sa srednjim obrazovnim nivoom, dok visokoobrazovani i osobe sa niskim obrazovanjem učestvuju sa po 10,5%, odnosno, 4,1%. U oblasti građevinarstva 2,1% zaposlenih nema školu, 5% je niskog obrazovnog nivoa, srednju stručnu spremu ima 5,9% zaposlenih, dok visokoobrazovani učestvuju sa 3,2%.

Prema sprovedenom istraživanju u okviru projekta Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja i Programa UN za razvoj (UNDP) (Izveštaj o MSPP, 2009. str. 132) osnovni kriterijumi za zapošljavanje novih radnika u MSSP sektoru ukazuju na značaj, kod čak 62% ispitanika, posedovanja sposobnosti praktične primene znanja i veština. Na drugom mestu, kod 55% preduzetnika, presudan značaj imaju veštine komunikacije, dok se na trećem i četvrtom mestu nalaze

spremnost za samostalno rešavanje problema (47%), odnosno, radno iskustvo (45%). Kao značajni ali ne i presudni kriterijumi prilikom zapošljavanja novih radnika izdvojili su se stečeno obrazovanje (65%), godine kandidata (60%), preporuke i imidž kandidata sa po 55%, utisak koji kandidat ostavi na razgovoru i spremnost za usavršavanje sa po 53% itd.

Poznavanje kriterijuma prilikom zapošljavanja novih radnika je značajno ali je presudno obezbediti ekonomske prilike koja bi pružile mogućnost sektoru MSPP da pravi planove o broju radnika koje namerava da zaposli, odnosno, otpusti u budućem periodu. Iz tih razloga, neophodno je sprovesti mere podrške razvoja preduzeća koje bi uključivale aktivnosti istraživanja, pripreme poslovanja, finansiranje osnivanja i otpočinjanja poslovne aktivnosti, a zatim i aktivnosti koje se odnose na tehnološki razvoj, razvoj poslovanja i finansiranje rasta. Pобољшanje poslovne klime i pružanje mogućnosti razvoja pre svega inovativnih malih i srednjih preduzeća, uključivanje politike klastera i unapređenje instrumenata za finansiranje doprineli bi održavanju i razvoju poslovne aktivnosti, a samim tim i rastu zaposlenosti u MSPP sektoru.

Prema oceni EBRD Srbija se nalazi između druge i treće faze tranzicije (Izveštaj o MSPP 2009. str. 91) što znači da je na dobrom putu uklanjanja ograničenja rasta i razvoja preduzeća i formiranja tržišne privrede. Međutim, treba imati u vidu da je razvijanje podsticajnih mera rasta i razvoja preduzeća još uvek na niskom nivou te je ulaganje napora u cilju otklanjanja ograničavajućih faktora u narednom periodu od izuzetnog značaja. U tom smislu, potrebno je raditi na unapređenju već izmenjenog i u određenoj meri prilagođenog institucionalnog okruženja i regulativa, uslova i oblika finansiranja, mehanizama uvođenja savremenih tehnologija, standarda, inovacija, pristupa informacijama vezanih za tržišta i internacionalizaciji. Za održavanje kontinuiteta poslovanja, rasta i osvajanje novih tržišta neophodan je intenzivniji rad na obučavanju, usavršavanju i osposobljavanju preduzetnika i zaposlenih kroz savladavanje neophodnih veština i znanja. Ovde se pre svega misli na upravljačke i istraživačko razvojne veštine u cilju podsticaja internacionalizacije i lakšeg uočavanja šansi za povezivanje sa velikim preduzećima koja bi MSPP sektoru donela dinamičniji razvoj i istakla njihovu prednost oslikanu u fleksibilnosti i adaptibilnosti novim tržišnim uslovima poslovanja. Na ovaj način bi se ne samo uklonila uska grla za ulazak novih firmi nego bi se stvorili i uslovi za razvoj i rast dinamičnih preduzetničkih firmi koje bi bile u stanju da apsorbuju veliki broj nezaposlenih, odnosno, smanje stopu nezaposlenosti u Srbiji i poboljšaju prilike na tržištu radne snage.

16.5. ZAKLJUČAK

Preduslov za izgradnju integralnih tržišta i funkcionisanje tržišne ekonomije sa slobodnim kretanjem učinaka i faktora proizvodnje ogleda se u jačanju privatnog sektora kroz proces privatizacije i održivi razvoj tržišne privrede. Proces tranzicije uticao je na povećanje rizika i neizvesnost poslovanja što je uslovalo ograničenja u pogledu kretanja radne snage između javnog i privatnog sektora. Vremenom je privatizacija sa sobom donela potrebu za promenom delatnosti i zanimanja velikog broja radnika koja uz njihovu prekvalifikaciju i dokvalifikaciju u narednom periodu treba da doprinese podsticaju fleksibilnosti tržišta rada. U cilju veće usklađenosti između ponuđenih radnih mesta i zasnivanja radnog odnosa kao i zbog daljih integracija Srbije i očekivanog rasta potražnje rada neophodno je raditi i na jačanju adekvatne kvalifikovanosti radne snage kroz reformu i jačanje sistema obrazovanja i obučavanja.

Jačanje privatnog sektora kao nosioca privrednog rasta, kontinuiranog povećanja produktivnosti i rasta izvoza, kroz unapređenje zakonodavnog i institucionalnog okvira i pružanje veće podrške u procesu otvaranja novih radnih mesta doprineli bi razvoju tržišne privrede i poboljšanju uslova na tržištu rada. Povećanje konkurentnosti srpske privrede zahteva rast produktivnosti najmanje do nivoa koji pokriva realni rast zarada i jačanje domaće valute u odnosu na rast inflacije, snižavanje vrednosti spoljnog duga i deficita robne razmene kao i rast deviznih rezervi i stranih direktnih investicija.

Završetak privatizacije i restrukturiranje javnih preduzeća uz intenzivne strukturne reforme treba da budu prioritet u cilju izgradnje puta održivog razvoja. Strukturne reforme bi uticale na kretanje resursa iz sektora niske produktivnosti u sektore sa visokim potencijalom za rast čime bi se povećala fleksibilnost tržišta rada i ukupna zaposlenost. Rast ukupne zaposlenosti bi se ostvario intenzivnijom podrškom razvoju sektora MSPP kako zbog toga što imaju najveći potencijal za otvaranje novih radnih mesta tako i zbog činjenice da restrukturiranje javnih preduzeća sa sobom nosi gašenje velikog broja radnih mesta. Posebna pažnja treba da bude posvećena podršci razvoja srednjih preduzeća koja generišu najveći broj zaposlenih, a za koja je utvrđen nizak procenat učešća u ukupnoj strukturi MSPP. Intenzivniji i održivi razvoj sektora MSPP zahteva poboljšanje investicione klime jačanjem makroekonomske i političke stabilnosti što bi se sveukupno reflektovalo na stabilniji ekonomski rast i otvaranje novih radnih mesta.

LITERATURA

1. Goran Krstić, Božo Stojanović, Osnove reforme tržišta rada u Srbiji, Centar za liberalno demokratske studije, Beograd. 2001.
2. Goran Matković, Boško Mijatović, Marina Petrović, Uticaj krize na tržište radne snage i životni standard u Srbiji, Centar za liberalno demokratske studije, Beograd. 2010. Dostupno na stranici: http://www.clds.rs/newsite/publikacije_studije.html (Sajt posećen: 09.02.2011.)
3. Grupa autora, Četiri godine tranzicije u Srbiji, Centar za liberalno demokratske studije, Beograd, 2005. Dostupno na stranici: http://www.clds.rs/newsite/publikacije_studije.html (Sajt posećen: 09.02.2011.)
4. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/> (Sajt posećen: 15.02.2011.)
5. http://siteresources.worldbank.org/SERBIAEXTN/Resources/300903-1106760681824/TRANZICIJA_Prvih_10_Godina.pdf (Sajt posećen: 15.02.2011.)
6. <http://www.mfin.gov.rs/pages/article.php?id=7515> (Sajt posećen: 02.02.2011.)
7. <http://www.nbs.rs/export/internet/cirilica/80/index.html> (Sajt posećen: 13.02.2011.)
8. http://www.nbs.rs/export/internet/latinica/80/osnovni_makroekonomski_indikatori.xls (Sajt posećen 31.01.2011.)
9. Ivan Stošić, Zvonko Brnjas, Predrag Dedeić, Uticaj privatizacije na poslovanje privrednih subjekata i ekonomski rast Srbije, *Kraj privatizacije posledice po ekonomski razvoj i nezaposlenost u Srbiji*, Institut ekonomskih nauka, Beogradska bankarska akademija, Savez samostalnih sindikata Srbije, Beograd, 2010.
10. Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Republički zavod za razvoj, Nacionalna agencija za regionalni razvoj, Izveštaj omalim i srednjim preduzećima i preduzetništvu, 2009. godina, Beograd, novembar, 2010.
11. Mladen Đorđević, Četiri srpske privatizacije, Ekonomska politika, Beograd, 2009. Dostupan: <http://www.swot.ba/index.php?modul=vijesti&poziv=vijest&idr=21&idv=389> (Sajt posećen: 19.02.2011.)
12. Narodna banka Srbije, Osnovni indikatori makroekonomskih kretanja 2010. (Sajt posećen: 15.01.2011.)
13. Narodna banka Srbije, Platni bilans Republike Srbije, 1997-2006. Dostupno na stranici: http://www.nbs.rs/export/internet/cirilica/80/platni_bilans.html (Sajt posećen: 01.03.2011.)
14. Republički zavod za statistiku, Anketa o radnoj snazi, Saopštenje br. 368, Beograd, oktobar 2010.
15. Republički Zavod za statistiku, Statistički godišnjak 2000.
16. Republički Zavod za statistiku, Statistički godišnjak 2002.
17. Republički Zavod za statistiku, Statistički godišnjak 2005.
18. Republički Zavod za statistiku, Statistički godišnjak 2007.
19. Republički Zavod za statistiku, Statistički godišnjak 2010.
20. Svetska banka, Srbija: Procena tržišta rada, izveštaj br. 36576-YU, 2006. Dostupno na stranici: <http://www.bgdream.net/hosting/29872/site/glasovi/uploads/sr/aktivnosti/zapo->

[ljavanje/tr-i-te-rada/wb-procena-tr-i-ta-rada/WB---procena-trzista-rada_1_1_1.pdf](#)

(Sajt posećen 21.02.2011.)

21. Vladimir Petković, Tranzicija u Srbiji – Osam godina reforme, radni dokument, Srpski ekonomski forum, Leskovac, 2008. Dostupno na stranici:
http://www.sef.rs/wp-content/uploads/pet_godina_tranzicije_vladimir_petkovic.pdf
(Sajt posećen: 02.02.2011.)
22. Vukotić-Cotič Gordana, Stošić Ivan, Inflation in Serbia and in the European Union, *Economic Analysis 3-4*, Institut ekonomskih nauka, 2009.